

АНТИГУМАНІЗМ: ВЧИТЕЛЬ ЯК ФАСИЛІТАТОР БУЛІНГУ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розглянуто антигуманістичні прояви діяльності педагогів, зумовлені не-сформованістю відповідних професійно значущих цінностей та якостей, нерозумінням норм професійної етики, виникненням професійної деформації, що виступають детермінантами розвитку булінгу в дитячому середовищі, а вчитель – в ролі булера та фасилітатора насильства серед дітей.

Ключові слова: булінг, вплив вчителя, вчитель-булер, вчитель-фасилітатор.

S. Stelmakh

ANTI-HUMANISM: A TEACHER AS A POSSIBLE FACILITATOR OF BULLYING AMONG CHILDREN

The author considers anti-humanistic teachers' behaviour caused by non-formed professionally significant values and qualities, by misunderstanding professional ethics norms, by professional deformation. All the above mentioned reasons determine the development of bullying in the children's environment and a teacher plays a part of a buller and violence facilitator among children.

Keywords: bullying, impact of teacher, bully, facilitator.

Постановка проблеми та її значення. Соціальна нестабільність, що склалася у сучасному суспільстві, зумовлює зростання різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці підлітків. Це підвищена тривожність, духовна спустошеність, байдужість, цинізм, жорстокість, агресивна поведінка

тощо. Особливу увагу привертає проблема насильства в дитячому середовищі, що отримала назву шкільне третирування, цькування, а у міжнародній термінології – булінг.

У психологічній літературі булінг прийнято розглядати як сукупність соціальних, психологічних та педагогічних проблем, що охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля індивіда або групи стосовно іншого індивіда, що не в стані захистити себе у даній ситуації.

Булінг – це навмисне осмислене прагнення образити, принизити, заподіяти шкоду, залякати погрозами або зацькувати того, хто не може захиститися. Явище, як правило, поширене в навчальних закладах, проте зустрічається і у вуличних компаніях та інших формальних й неформальних дитячих групах, де складаються певні рольові стосунки серед дітей на зразок «лідер-аутсайдер». Ця специфічна форма агресії, характерна для молодшого шкільного віку і підлітків, завжди спрямована проти одних і тих самих дітей. З віком булінг дещо слабшає, однак у деяких молодих людей – це – стійка особистісна потреба, яка змінює лише форми прояву.

Більшість науковців з проблем третирування учнів (І. Бердишев, І. Кон, Х. Лейманн, Д. Лейн, К. Лоренц, Д. Ольвеус, Т. Фалд та ін.) визначають такі основні форми цього явища, як фізична, соціальна, вербальна. Ознаками фізичного булінгу є стусани, побиття, штовхання. Соціальне третирування пов'язане зі створенням напруженої атмосфери навколо об'єкта булінгу з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть вчителів чи персоналу школи, до аутсайдера, жертви, найчастіше фізично слабшої дитини або дитини з бідної чи неблагополучної родини. Третирування цього виду об'єднує форми непрямой фізичної та вербальної агресії, а саме: бойкот, ігнорування успішної підготовки до занять з боку вчителів, ворожа міміка чи жестикуляція, образливі прізвиська, погрози, приниження, примус до «служіння» сильному (нести портфель, виконувати дрібні доручення тощо), насмішки над зовнішнім виглядом, видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків. Найсучаснішою формою третирування є кібербулінг, тобто булінг з використанням засобів комунікації, мережі Інтернет.

Варто зазначити, що найнебезпечнішим у цьому явищі є наслідки, які позначаються не лише на жертві, а й на усіх учасниках цього процесу. Зокрема, у дітей, які стають об'єктами третирування, це явище спричиняє низку психологічних проблем – депресію, низьку самооцінку, проблеми зі здоров'ям, суїцидальні думки. Вони стають замкнутими, надмір тривожними, недовірливими. Для таких школярів школа – місце постійних випробувань та принижень. Учні, з яких постійно знущаються, бояться ходити до школи, уникають небезпечних, безлюдних місць у закладі, їх успішність знижується, руйнуються соціальні контакти.

Не менш негативно булінг впливає й на ініціаторів третирування. Зважаючи на те, що булерами є діти, стає зрозумілим, що без коригуючого втручання в їхній особистісний розвиток вони мають великі шанси в дорослому житті стати агресивними психопатологічними особистостями.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. Проблема булінгу викликає активну зацікавленість педагогів, медиків, юристів, соціологів, психологів, громадських діячів. Теоретико-методологічні засади феномена сформульовано у працях зарубіжних вчених, зокрема К. Кампулаена, Д. Корнелла, Р. Лоубера, Д. Хей, Х. Лейманна, Т. Моффіта, Д. Ольвеуса, К. Паура, І. Ресанена та інших.

Проблемі насильства, зокрема третирування у дитячому середовищі, присвячені роботи О. Ожиевої, В. Петросянца, С. Кривцової, «Жіночого консорціуму України» у складі авторського колективу Є. Дубровської, М. Ясеновської, М. Алексеенко й координатора програми О. Грачової, які розглядали шкільний булінг як різновид насильства та проблему булінгу в сучасному загальноосвітньому середовищі, шляхи вирішення проблеми. Соціально-педагогічні умови профілактики та подолання насильства щодо підлітків розкривали Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко, Є. Дубровська, М. Ясеновська О. Дроздов та В. Ролінський.

У розглянутих роботах визначальну роль у профілактиці та подоланні булінгу науковці відводять саме вчителю. Однак чи постійно педагог здійснює лише профілактичний вплив, адже він не завжди може залишатися зразком для наслідування.

Метою статті є розкрити незвичайні ролі вчителя як булера – ініціатора виникнення булінгу, та фасилітатора – людини, котра сприяє поширенню феномену третирування у дитячому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Початок навчання дитини в школі – це період інтенсивного росту, формування організму і розвиток усіх основних його функцій. Саме в школі діти потрапляють у різні конфліктні ситуації, і тут авторитет педагога, його особистий приклад та позитивний вплив допомагають дитині вчасно коригувати й долати труднощі спілкування з однолітками, підвищуючи тим самим статус дитини.

Як показують психолого-педагогічні дослідження, у перші місяці навчання першокласники ще не є організованим колективом. Учні першого класу мало спілкуються один з одним, недостатньо знають успіхи товаришів у навчанні, у них ще відсутня диференціація за статусом, який кожен з них займає серед товаришів. Взаємини у класі будуються переважно через вчителя: він визначає судження учнів один про одного, організовує спільну діяльність і спілкування. Його вимоги й оцінки приймаються і засвоюються учнями. Кожне слово вчителя є законом для дітей. Невиконання вимог педагога пов'язане з невмінням дітей керувати своєю поведінкою.

Таким чином, вчитель виступає вищим авторитетом у всіх справах. Окрім того, молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та мотиви інших людей, ніж свої власні.

На другому році навчання суспільна думка як регулятор поведінки і взаємовідносин між дітьми тільки формується. У 1-4 класах ті мотиви, які складають основу поведінки і діяльності молодшого школяра, зазнають значних змін. Тому потрібно вчасно створити передумови для виникнення нової, значущої для особистості школяра мотивації. До 3-4 класів учні звикають до статусу школяра, засвоюють свої нові обов'язки, оволодівають необхідними вимогами. Разом з тим вчитель починає займати інше місце в житті школярів. З віком діти стають більш самостійними і менш залежними від допомоги дорослих. Поряд з тим, провідний вид діяльності – навчання сприяє встановленню нових відносин між школярами: з'являється бажання бути разом, разом гратись, працювати, виконувати суспільні доручення, виникає зацікавленість думкою товаришів, хочеться завоювати їх авторитет і повагу¹.

Підлітковий вік для навчально-виховних процесів може бути більш складним для вчителя. У цьому віці у молодих людей виникає ранне відчуття дорослості, що викликає прагнення позбутися опіки старших (і батьків, і вчителів), а звідси відомий негативізм у поведінці, опір виховним впливам, схильність до протиріччя, відстоювання своїх прав і бажання діяти по-своєму. І тут вчителю дуже важливо зуміти завоювати довіру й повагу у старшокласників, щоб стати їхнім духовним наставником, допомогти розібратися в питаннях, що хвилюють їх, визначити своє місце в житті.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що саме вчитель впливає на судження дітей один про одного, формує громадську думку дитячого колективу. Вчитель прищеплює поняття загальнолюдських цінностей, прав, естетики і культури, виховує правильні уявлення про світ, вчить регулювати свою поведінку у відповідності з цими уявленнями, вчить жити за принципами добра і милосердя, терпимості, поваги і гуманності, недопустимості приниження, знуцання над іншими.

Проте, необхідно визнати той факт, що інколи вчителі, в яких низька педагогічна культура і відсутній педагогічний такт у спілкуванні зі школярами, дозволяють собі принижувати образливими словами, а інколи й фізичними діями дітей, які або мають низьку успішність, або виділяються демонстративною поведінкою чи зовнішністю, і роблять це систематично та у присутності інших учнів, яких вони у цьому намагаються зробити

¹ Басюк Н. А. Виховання почуття відповідальності в молодших школярів. Сходинки до відповідальності : навч.-метод. посіб. / Н. А. Басюк ; [за ред. М. В. Левківського]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 11.

своїми союзниками. З їхньої ініціативи інколи з'являються прізвиська, розпочинається прискіпування і насмішки над такими учнями у колі ровесників, тобто створюються передумови для виникнення булінгу.

Проведене Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» дослідження на тему «Насильство в школі»², доводить, що насильство у навчальному закладі переважно здійснюють діти стосовно один до одного. У ролі булерів виступають ровесники, старші діти. Однак хочемо звернути увагу на показник «інше» (див. рис. 1).

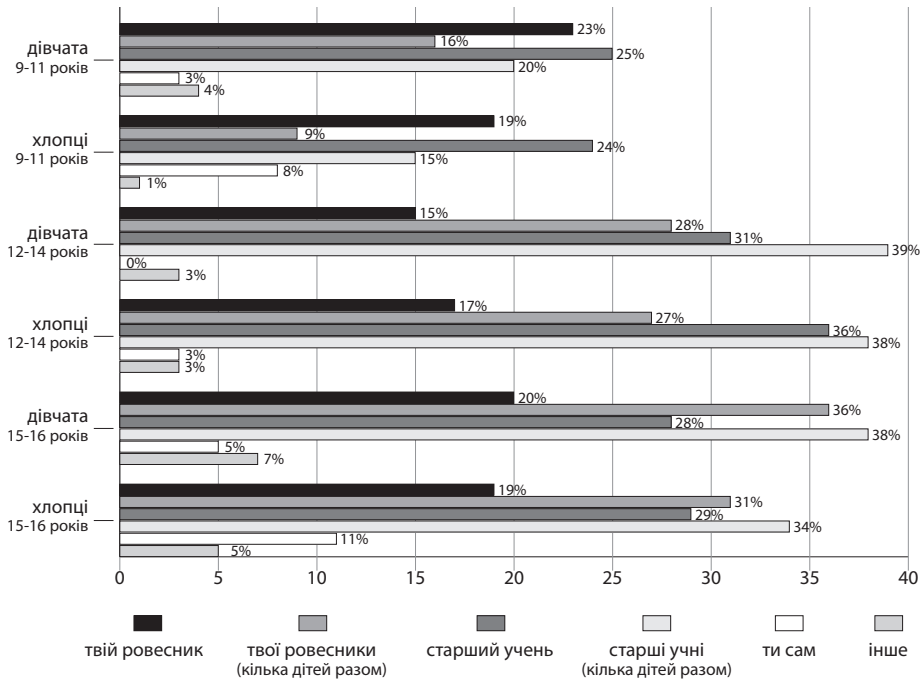

Рис. 1. Хто частіше чинить насильство у школі?

Методом виключення вищевказаних осіб припускаємо, що даний показник складають саме педагогічні працівники. З одного боку, в середньому 4% – це невеликий показник (за даними дослідження, проведеного в Росії³ –

² Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – К. : Інтертехнодрок, 2009. – С. 15.

³ Петрикова О. Ю. Буллинг : детская жестокость [Електронний ресурс] / О. Ю. Петрикова. – Режим доступу : http://zangaro.ru/readers/ot_20_and_starshе/meropr/bulling.php. – Назва з екрану.

10%), тому немає причин для хвилювання. А з іншого – у навчальних закладах, що формують майбутнє суспільства, прищеплюють духовні цінності, розвивають гуманістичні умови для толерантних взаємовідносин, працюють люди, які у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що завдає школярам фізичного, психологічного болю і обмежує їхнє право на гідність особистості.

Наведемо кілька прикладів. «Вчителька фізкультури змусила першокласників, у яких не було спортивної форми, роздягтися і займатися в нижній білизні». «На перерву дітей не відпустили, на наступному уроці хлопчик попросився вийти, але вчителька не дозволила. Він попросився голосніше. Вчителька відмовила, бо він «по-хамськи розмовляє». Дитина обмочилася прямо на уроці». «Вчителька початкових класів говорить: “Козлов повністю виправдовує своє прізвище: козел – він і є козел”». «Вчителька вдарила мого сина по руці за те, що він неакуратно пише. На наступний день він побився з іншим хлопчиком, і вона смикала обох за вуха. Син сказав, що це не перший раз. У другого хлопчика на вухах я бачила синці – старі та свіжі, - але його мама скаржитися побоялася. Вчителька біла ще трьох дітей, але всі мовчали»⁴.

Виявити поведінку, що вказує на третирування, досить складно. Подробицями готові ділитися тільки ті батьки, у кого дитина вже перейшла в іншу школу. Вчитель з учнями може застосовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, але не є булінгом у значенні цього слова. При порівнянні виділяються суттєві відмінності між діями вчителя і діями вчителя-булера⁵. (Див. табл. 1).

Таблиця 1. Порівняльний аналіз дій вчителя та вчителя-булера

Вчитель	Вчитель-булер
показує учням, що він небайдужий до їхніх проблем і стосунків у класі	показує, хто головний
навчає дітей самоконтролю	демонструє контроль
реагує на іронічні коментарі учнів з гумором	використовує сарказм, щоб викликати конфронтацію

⁴ Лукьянова И. Насилие в школе : как защитить ребенка [Електронний ресурс] / И. Лукьянова. – Режим доступу : <http://newsland.com/news/detail/id/468036/>. – Назва з екрану.

⁵ Starr L. Are you a bully? [Електронний ресурс] / L. Starr. – Режим доступу : <http://www.educationworld.com>. – Назва з екрану.

Таблиця 1 (продовження)

Вчитель	Вчитель-булер
вирішує проблеми з поведінкою індивідуально	принижує учня публічно
уникає влади над учнями, дуже обережно підбирає слова і дії	нерозсудливо користується владою, часто вдаючись до гніву
допомагає всім учням відчувати себе успішними	карає за неуспішність
бачить кожну дитину унікальною	постійно порівнює учнів
ставиться до всіх дітей з повагою	показує, що не всі учні варті поваги
зразок для наслідування	демонструє обмеженість поведінки
створює в класі атмосферу, яка б дозволила уникнути небажаної поведінки	звинувачує учнів в недостатній дисципліні
навчає	принижує

Неадекватно ідентифікуючи насильство у власній поведінці, користуючись власним авторитетом та дисбалансом сили й влади – ключових елементів динаміки знущань, вчитель, який сильніший, впевненіший, виступає у ролі булера – ініціатора знущань над дітьми, які слабші, бояться та не можуть адекватно відреагувати на поведінку старшого. У результаті наслідування дій педагога в школярів формується модель поведінки в колективі та зневага до особи, яка вирізняється серед інших. Згодом вчитель може «відпочивати», його роботу зроблять його найкращі учні.

Іншим аспектом проблеми виникнення булінгу у дитячому середовищі є замовчування та принципове відкидання явища працівниками навчальних закладів. Практично 40% шкільних учителів ігнорують цей факт. Більше половини із 332 опитаних педагогів помічали такі прояви насильства в школі: побиття, сварки, образи, приниження, використання прізвиськ. Менш за все привертають увагу педагогів сексуальні домагання та відбирання їжі⁶ (див. рис. 2).

⁶ Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – К. : Інтертехнодрук, 2009. – С. 13.

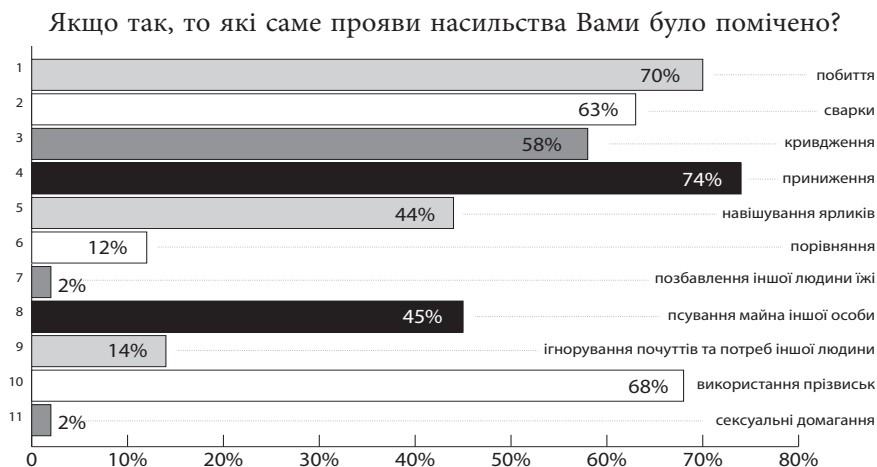

Рис. 2. Форми насильства у школі

Варто зазначити, що педагоги схильні помічати переважно ті форми насильства, повз які вже неможливо пройти, запліщуючи очі на складні для ідентифікації явища, або на ті, де нерідко почуваються безсилями. Через це постраждалим дітям дуже часто не надається адекватна допомога⁷.

Аргументація такої поведінки вчителів доволі проста:

- Жорстокі взаємини між дітьми у будь-яких колективах – це нормальна складова їх соціалізації. Так було завжди, так було скрізь. І тому особливо втручатися дорослим в ці стосунки не варто. Діти самі у всьому розберуться самостійно.

- Немає ніяких жорстоких стосунків, а є нормальна конкуренція між дітьми, без якої сучасній людині складно буде чогось досягти в майбутньому.

- Особливо це корисно для хлопчиків, так як ці деколи жорстокі умови конкуренції формують їхню мужність.

Однак, у наведеному випадку варто визначити, де межа нормативних, фізіологічно і психологічно допустимих жорстких, але не жорстоких стосунків в дитячому середовищі? Що ми розуміємо під поняттями «жорсткість», «жорстокість» і як до них правильно ставитися? Коли в міжособистісних стосунках дітей починається насильство і чим такі стосунки можуть закінчуватися? Яким чином дорослі, як професіонали, так і непрофесіонали, повинні ставитися до всієї цієї тріади «жорсткість – жорстокість – насильство в дитячому середовищі»?

⁷ Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – К. : Інтертехнодрук, 2009. – С. 13.

Відповіді на ці питання можуть слугувати своєрідними індикаторами, в першу чергу, виявлення ціннісно-культурних уподобань дорослих людей. Для одних це проблема, яка потребує свого розуміння і вирішення, заснована на принципі: «Не нашкодь!» Для інших – чергова прикра випадковість, з якою треба щось робити і за яку, можливо, доведеться відповідати. Для третіх – нормальний еволюційний хід подій, в який, за рідкісним винятком, категорично не варто втручатися⁸. Окрім того, педагоги не знають і не вмють боротися з булінгом, проте ніхто не хоче демонструвати почуття безсилля й професійну некомпетентність - легше зробити вигляд, що нічого не відбувається.

Крім того, високий відсоток різноманітних форм фізичного булінгу свідчить про недостатній рівень організації активного дозвілля дітей, про брак можливостей для прояву адекватної фізичної активності та несформованість у них умінь застосовувати соціально прийнятне тілесне контактування. Об'єднання у групи і функціонування самих груп відбувається без контролю з боку дорослих, що сприяє становленню девіантних форм поведінки в соціумі⁹.

Така бездіяльність вчителів не дозволяє формуватися у школярів відчуття захищеності дорослими, які відповідальні за них, а ігнорування, замовчування педагогами, свого роду фасилітація проявів насильства у навчальному закладі провокує, заохочує тих, хто чинить насильство, не тільки на його продовження, а й на розвиток та посилення подібних дій серед дітей, сприяє зростанню кількості випадків булінгу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, роль вчителя у процесі виникнення булінгу є надзвичайно важливою. На відміну від традиційно усталеної думки, що педагог здійснює профілактичну та корекційну функцію, ми намагалися вказати на іншу, на жаль, негативну сторону його діяльності, яка також має два аспекти: вчитель-булер та вчитель-фасилітатор.

У той же час, жорстка педагогічна система, де дорослий – суб'єкт діяльності, що володіє силою та владою над об'єктом – безправним вихованцем, позбавленим навіть можливості висловити свою думку, часто зневажає особистість дитини, провокує конфлікти, формує жорстокість і агресивність дітей (природна реакція на зовнішній тиск) та визначає подальшу модель взаємодії у дитячому колективі та суспільстві загалом.

⁸ Бердышев И. С. Жестокое обращение в детской среде [Электронный ресурс] / И. С. Бердышев. – Режим доступа : <http://ahtidrug.ru/pdf/berdushev.pdf>. – Назва з екрану.

⁹ Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – К. : Інтертехнодрук, 2009. – 35 с.

Потурання проявам булінгу з боку педагогів, своєрідна допомога-фасилітація у поширенні явища відбувається через замовчування, приховування негативних випадків третирування, брак організованого фізично активного проведення часу, яке сприяє задоволенню потреб дітей у тісному фізичному контакті й нейтралізації гіперактивності.

З огляду на вищезазначене, виникає потреба поглиблювати знання вчителів щодо булінгу, підвищувати їхню професійну майстерність, акцентуючи увагу на педагогічному такті, та відверто визнавати проблему, щоб сформувані єдиний погляд на її існування й розробити ефективні шляхи для попередження і подолання цього негативного соціально-психолого-педагогічного явища, що визначає перспективу подальших досліджень.

Література

1. Басюк Н. А. Виховання почуття відповідальності в молодших школярів. Сходинки до відповідальності : навч.-метод. посіб. / Н. А. Басюк ; [за ред. М. В. Левківського]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 192 с.
2. Бердышев И. С. Жестокое обращение в детской среде [Електронний ресурс] / И. С. Бердышев. – Режим доступу : <http://ahtidrug.ru/pdf/berdushev.pdf>. – Назва з екрану.
3. Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – К. : Інтертехнодрук, 2009. – 35 с.
4. Лукьянова И. Насилие в школе : как защитить ребенка [Електронний ресурс] / И. Лукьянова. – Режим доступу : <http://newsland.com/news/detail/id/468036/>. – Назва з екрану.
5. Петрикова О. Ю. Буллинг : детская жестокость [Електронний ресурс] / О. Ю. Петрикова. – Режим доступу : http://zangaro.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bullying.php. – Назва з екрану.
6. Starr L. Are you a bully? [Електронний ресурс] / L. Starr. – Режим доступу : <http://www.educationworld.com>. – Назва з екрану.